

Залеток Н.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ОЦИФРОВАНІ ПЕРШОДЖЕРЕЛА З ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ВЕБСАЙТАХ ЦЕНТРАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІВ: КОРОТКИЙ ОГЛЯД

Доступність першоджерел є одним із найважливіших питань під час планування будь-якого історичного дослідження. А оскільки події Другої світової війни й донині є однією з найактуальніших тем історії ХХ ст., проблема доступу до маловідомих джерел в контексті її вивчення є ще актуальнішою. Адже наявна історіографія з проблематики є досить значною та кожному новому досліднику дедалі важче представити науковій спільноті оригінальний результат свого пошуку. У цьому контексті непересічний інтерес становлять документи, які зберігаються в українських центральних архівах. Адже до них зверталися значно рідше, ніж, скажімо, до документів із проблематики, які перебувають на зберіганні в архівах Російської Федерації. Активізація ж цифровізації всіх процесів архівної галузі, яка вже кілька років поспіль є першим пріоритетом роботи Державної архівної служби України, поступово відкриває перед дослідниками нові можливості роботи з архівними документами.

У статті представлено короткий огляд оцифрованих першоджерел і довідкового апарату з історії Другої світової війни на вебсайтах центральних архівів України. Зокрема, до огляду увійшли онлайн-виставки й проєкти Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України; Центрального державного кінофотофоно архіву України імені Г.С. Пиєничного; Центрального державного архіву громадських об'єднань України; Центрального державного архіву зарубіжної українки; Центрального державного науково-технічного архіву України; Центрального державного архіву-музею літератури й мистецтва України.

Авторка доходить висновку, що на офіційних вебсайтах вітчизняних архівів представлено низку тематичних виставок з історії Другої світової війни, а також довідкові апарати тематичних фондів. Однак такі виставки зазвичай містять відносно невелику кількість матеріалів. У поодиноких випадках якість представлених копій першоджерел є недостатньою для повноцінного ознайомлення з їх змістом.

Суттєвим недоліком слід вважати відсутність перекладу навігації офіційних вебсайтів центральних архівів іншими мовами, зокрема англійською та російською. Адже це суттєво звужує аудиторію користувачів, є значною перешкодою для роботи з матеріалами архівів для зарубіжних дослідників.

Водночас є велика ймовірність того, що в найближчому майбутньому кількість доступних онлайн документів з історії Другої світової війни суттєво зросте, адже диджиталізація архівних колекцій і надання до них віддаленого доступу є загальносвітовим трендом.

Ключові слова: Друга світова війна, архів, оцифрування, документ, довідковий апарат.

Постановка проблеми. Доступ до широкого кола першоджерел є запорукою успішного історичного дослідження. Раніше вчені були значно обмежені у виборі його теми, оскільки відвідування архівів в інших містах і країнах вимагало значних коштів, а також можливості надовго залишити основне місце роботи. Нині ж, в умовах широкомасштабного оцифрування, архіви надають можливість дистанційної роботи з джерелами; започатковуються різні цифрові проєкти, що пропонують доступ до документів архівів онлайн тощо. Внаслідок цього перед науковцями відкриваються нові можливості.

Впродовж останніх декількох років першим пріоритетом Державної архівної служби України є цифровізація всіх процесів архівної справи. Для користувачів вітчизняних архівів цей час ознаменувався поступовою появою у вільному доступі на офіційних сайтах центральних архівів оцифрованих довідкових апаратів та архівних документів. Безперечно, це суттєво спрощує роботу дослідників. Однак цей процес значно уповільнюється через брак фінансових, технічних і людських ресурсів.

Водночас вивчення різних аспектів історії Другої світової війни є актуальним і нині. Документи

українських архівів для вивчення згаданої проблеми використовувалися набагато рідше, ніж, наприклад, матеріали архівів Російської Федерації. Причин цього декілька. Серед них проблеми, пов'язані з низьким рівнем впровадження цифрових технологій у діяльність українських архівів поряд із більшою кількістю тематичних першоджерел у російських архівах. Як наслідок, обмежені бюджетом і часом дослідники, плануючи відрядження, нерідко робили вибір на користь Росії. У наш час українські архіви поступово розміщують у вільному доступі довідкові апарати й деякі документи з проблематики. Це дає змогу дослідникам з усього світу ознайомитись із першоджерелами, що зберігаються в архівах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерела з вивчення історії Другої світової війни, які зберігаються в українських архівах, перебували у фокусі студій О. Лисенка [10; 11; 12], Н. Маковської [13], Л. Нецької [14], Н. Платонової [15], Т. Соболевської [16] та інших. Згадані автори дослідили проблему доступності архівних документів загалом, а також проаналізували корпуси джерел з історії Другої світової війни в окремих архівах, наголошуючи переважно на оригіналах цих документів із паперовим носієм. Водночас наразі в історіографії практично відсутні огляди цифрових копій документів українських центральних архівів із вказаної проблематики, робота з якими могла б суттєво заощадити час і кошти дослідникам.

Постановка завдання. Метою статті є короткий огляд оцифрованих першоджерел і довідкового апарату з історії Другої світової війни на вебсайтах центральних архівів України.

Виклад основного матеріалу. Загалом, попри істотне пожвавлення цифровізації в архівній сфері й активну роботу над створенням цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду, кількість першоджерел з історії Другої світової війни на вебсайтах українських центральних архівів досі дуже скромна.

За останні кілька років центральними державними архівами було представлено документальні виставки відповідної проблематики, презентовано декілька цифрових проєктів. Зокрема, документи з історії Другої світової війни представлені на сайті **Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України** (далі – ЦДАВО України) в таких онлайн виставках: «Архіви і війна», «Очима свідків ... До Дня пам'яті жертв Голокосту», «Непрочитані листи з нацистської неволі», «70-ті роковини початку

насиленого вивезення мирного населення з території окупованої України на примусові роботи в 1941–1944 рр.» [6]. Особливий інтерес, на нашу думку, становлять документи першої виставки, в яких викладено роботу архівів у 1939–1945 рр., їх реорганізацію, входження до системи органів Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР і, як наслідок, засекречення роботи, особливості евакуації в перші роки війни, втрату деяких документів та інше. Зокрема, тут викладено в повному обсязі цифрові копії постанови № 1119 Ради народних Комісарів УРСР про заходи зі створення документальної бази з історії України й історії Вітчизняної війни й впорядкуванню архівного господарства УРСР (31 серпня 1944 р.); наказу Народного комісара внутрішніх справ Української РСР про реорганізацію державних архівів УРСР згідно із затвердженою Радою народних комісарів СРСР мережею (1 грудня 1943 р.) та інших документів.

Сайт має лише українську версію, тому дослідники, які ще не опанували мову, матимуть труднощі під час роботи з ресурсом. Водночас більшість документів, представлених на перелічених онлайн виставках, написана російською.

Особливої уваги потребує **колекція документів Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга** ЦДАВО України [10]. Цей цифровий проєкт, реалізований за підтримки Claims Conference, містить понад 900 справ, які стосуються ідеологічного впливу нацистів на окуповані території, експорту культурних цінностей тощо. Англійська версія цього електронного ресурсу знаходиться на стадії розроблення. Запуск української та німецької версій також заплановано на майбутнє. Зараз пошук на цьому ресурсі доступний лише російською мовою, зокрема за фондами, назвами організацій, іменами. Дослідники, які хочуть працювати з представленими в колекції документами, повинні володіти також німецькою.

Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України) нещодавно презентував проєкт «1939-1945. Пам'ятаємо. Перемагаємо» [1]. Там представлені такі тематичні збірки фотодокументів: «До Дня Перемоги «Війна очима дітей»; «Початковий етап радянсько-німецької війни на території України»; «Окупація. Голокост»; «Звільнення території України від нацистських окупантів»; «Партизанський рух в Україні»; «Завершення Другої світової війни»; «Архів і архівісти в роки Другої світової війни»; «До 35-річчя відкриття в Києві монументальної скульптури «Бать-

ківщині-матері»; «Фотохроніка оборони Києва»; «До Дня пам'яті та примирення та Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні»; «Добірка фотодокументів до 75-річчя завершення Другої світової війни»; «Вулицями зруйнованого міста... Київ 1941–1946 рр.».

Проект також містить добірки відеодокументів, які наразі тимчасово недоступні через технічні проблеми, й фонодокументів. Серед останніх – урядове повідомлення про початок Великої Вітчизняної війни 22 червня 1941 р.; фрагмент з промови В.М. Молотова про напад Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р.; повідомлення про взяття Берліну 2 травня 1945 р.; повідомлення про підписання Акта про беззастережну капітуляцію збройних сил Німеччини 8 травня 1945 р.; фрагмент виступу командувача I-го Українського фронту, генерала армії М.Ф. Ватутіна на мітингу у звільненому Києві 27 листопада 1943 р.; записи фронтових пісень.

На офіційному вебсайті **Центрального державного архіву громадських об'єднань України** (далі – ЦДАГО України) міститься окрема сторінка під назвою «Друга світова війна у документах ЦДАГО України» [4]. Тут можна знайти короткий опис фондів, які вміщують документи про Другу світову війну, й деякі їх цифрові копії, серед яких: постанови Ради Народних Комісарів УРСР і Центрального комітету КП(б)У; постанови Політбюро ЦК КП(б)У; спогади очевидців про становище в окупованому Києві; листи підпільників рідним і близьким тощо.

Крім того, на сайті представлено такі тематичні виставки документів: «Вони пережили нацистську окупацію. Свідчення, зафіксовані у спогадах та щоденниках очевидців»; «Українська повстанська армія. До 75-ї річниці створення»; «До 75-х роковин трагедії Бабиного Яру»; «До 75-ї річниці початку німецько-радянської війни»; «До 70-ї річниці звільнення України від нацистських загарбників»; «Київ у полум'ї війни. До 70-ї річниці визволення столиці України від нацистських загарбників»; «Документальні свідчення партизанської війни» [2]. Три тематичні виставки – «Україна: шлях до Перемоги». До 70-ї річниці Перемоги над нацистською Німеччиною»; «Київ у полум'ї війни. До 70-ї річниці визволення столиці України від нацистських загарбників»; «Документальні свідчення партизанської війни» – також містять невеликі підбірки документів з інших архівів України, Росії та Білорусі. Деякі з перелічених тематичних колекцій доступні також у російськомовній версії сайту.

Особливу увагу слід приділити новоствореному електронному ресурсу ЦДАГО України на платформі “ARCHIUM” [8]. Він також має лише навігацію українською та містить довідковий апарат і цифрові копії деяких документів. У контексті нашого дослідження неабиякий інтерес становлять фонди партизанського руху опору в Україні періоду Другої світової війни. Наразі переважна більшість з їхніх довідкових апаратів оцифрована. Це означає, що дослідники можуть віддалено знаходити потрібні їм справи й замовляти їх копіювання чи видавання для роботи в читальному залі. Розробники цього електронного ресурсу зазначають, що оцифрування справ із подальшим розміщенням на платформі входить до їхніх планів на найближче майбутнє. Останнє, на наш погляд, у разі успішного впровадження стане серйозною віхою в оцифруванні першоджерел з історії Другої світової війни.

Центральний державний архів зарубіжної україніки представив дві онлайн-виставки документів, присвячених Другій світовій війні. Перша – «Українське книговидання у роки Другої світової війни» (до Дня пам'яті й примирення) – містить документи 1939–1945 рр. і складається з двох розділів: «Українське книговидання у країнах Європи» й «Українське книговидання в США та Канаді» [7]. У ній представлено результати книговидавничої діяльності української діаспори в роки Другої світової війни. Сюди увійшли переважно книги, присвячені історії та культурі України. Наприклад, монографія С. Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами» (Прага, 1942 р.); стаття В. Левинського «Юрій Тищенко. З нагоди 35-ліття видавничої діяльності» («Львівські Вісті», 3 жовтня 1943 р.) тощо.

Друга виставка має назву «І живуть у пам'яті народу його вірні дочки і сини» (до 75-річчя з дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні) [9]. Вона викладає участь української діаспори у війні 1939–1945 рр. Часові межі створення документів, що увійшли до цієї підбірки, – 1939–2005 рр. З представлених першоджерел можна почерпнути інформацію про службу представників української діаспори в роки війни, їхню реакцію на звістку про початок війни, діяльність на користь фронту організацій української діаспори й інше.

На сайті **Центрального державного науково-технічного архіву України** (далі – ЦДНТА України) представлено тематичну виставку «Споруди на вшанування пам'яті про Другу світову війну (з фондів ЦДНТА України)»

(до 75-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні) [18]. Зокрема, йдеться про проекти діорами «Битва за Дніпро» Дніпропетровського історичного музею імені Д.І. Яворницького, яка унаочнює форсування радянськими вояками річки Дніпро на плацдармі Військове – Вовніги в 1943 р. (м. Дніпро), й скульптури «Батьківщина-мати», яка є частиною Меморіального комплексу «Національний музей історії України у Другій світовій війні» (м. Київ).

Увазі відвідувачів сайту **Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України** (далі – ЦДАМЛМ України) представлено онлайн виставку «Друга світова війна у споминах сучасників (за документами особових фондів представників української діаспори ЦДАМЛМ України)» [5]. У ній розміщено матеріали особових фондів письменниці В. Вовк (фонд 1212), художниці Л. Морозової (фонд 1306), письменника О. Гай-Головка (фонд 1352), журналіста Р. Рахманного (фонд 1361), громадського діяча й журналіста Б. Подолянка (фонд 1350), художника-графіка М. Бутовича (фонд 1366), письменника Г. Сірика (фонд 1357), політичного діяча І. Багряного (фонд 1186) та інші. Попри непересічне значення спогадів діячів культури української діаспори про воєнні роки, мусимо зазначити, що копії документів, представлених на цій виставці, на превеликий жаль, подані в досить низькій якості, внаслідок чого

повноцінне ознайомлення з текстом більшості з них практично неможливе.

Висновки. Отже, на офіційних вебсайтах центральних архівів України можна відшукати цифрові копії деяких документів з історії Другої світової війни, переважно представлені вони в межах онлайн-виставок. На жаль, такі виставки містять відносно невелику кількість матеріалів. Іноді якість представлених копій першоджерел є недостатньою для повноцінного ознайомлення з їх змістом.

Серед недоліків варто також назвати той факт, що навігація офіційних вебсайтів українських архівів здебільшого не має англійської чи російської версій. Відсутність перекладу вебсайтів іншими мовами, насамперед англійською, значно звужує аудиторію користувачів. Це ускладнює роботу іноземних дослідників, які не володіють українською.

Слід зазначити, що наразі пріоритетом для оцифрування в Україні є документи для генеалогічних досліджень, такі як метричні книги, ревізські казки тощо. Документи Другої світової війни, особливо ті, що викладають бойовий досвід її учасників, наразі не перебувають серед перших у черзі на оцифрування. Водночас висловлюємо сподівання, що в майбутньому кількість доступних онлайн документів з історії Другої світової війни суттєво розшириться, адже диджиталізація архівних колекцій і надання віддаленого доступу до них є загальносвітовим трендом.

Список літератури:

1. 1939–1945. Пам'ятаємо. Перемагаємо. URL: <https://bit.ly/32k8cBk> (дата звернення: 19.11.2020).
2. Виставки. ЦДАГО України. URL: <https://bit.ly/3493ibe> (дата звернення: 19.11.2020).
3. Документальна виставка «Українське книговидання у роки Другої світової війни». URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/449> (дата звернення: 19.11.2020).
4. Друга світова війна у документах ЦДАГО України. URL: <https://bit.ly/339yKXS> (дата звернення: 19.11.2020).
5. Друга світова війна у споминах сучасників (за документами особових фондів представників української діаспори ЦДАМЛМ України). URL: <https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/2015/05/war.pdf> (дата звернення: 19.11.2020).
6. Друга світова війна. ЦДАВО України. URL: <http://tsdavo.gov.ua/bez-kategoriyi/druga-svitova-vijna/> (дата звернення: 19.11.2020).
7. Документальна виставка «Українське книговидання у роки Другої світової війни». URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/449> (дата звернення: 19.11.2020).
8. Електронний ресурс ЦДАГО України. URL: <http://cdago.org.ua/> (дата звернення: 19.11.2020).
9. І живуть у пам'яті народу його вірні дочки і сини. URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/3681> (дата звернення: 19.11.2020).
10. Коллекция документов Оперативного штаба рейхсляйтера Розенберга. URL: <http://err.tsdavo.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2020).
11. Лисенко О. Деякі проблеми джерельного забезпечення досліджень історії України періоду Другої світової війни. *Архіви України*. 2010. № 2. С. 7–22.
12. Лисенко О. Джерелознавчі аспекти дослідження історії партизанського руху в Україні 1941–1944 рр. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2001. № 7. С. 79.

13. Лисенко О. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 165–194.
14. Маковська Н. Актуальні джерела ЦДАВО України з історії Другої світової війни. *Архіви України*. № 1–3 (256). 2005. С. 63–85.
15. Нецька Л. Документи про Другу світову війну у фондах військових частин, які зберігаються в Галузевому державному архіві Міністерства оборони України. *Архіви України*. № 1–3 (256). 2005. С. 101–126.
16. Платонова Н. Джерела Державного архіву МВС України часів Другої світової війни. *Архіви України*. № 1–3 (256). 2005. С. 127–138.
17. Соболевська Т. Документи Державного архіву в Автономній Республіці Крим з історії Другої світової війни. *Архіви України*. № 1–3 (256). 2005. С. 139–145.
18. Споруди на вшанування пам'яті про Другу світову війну (з фондів ЦДНТА України). URL: <https://bit.ly/368wmCu> (дата звернення: 19.11.2020).

Zalietok N.V. DIGITIZED PRIMARY SOURCES ON THE HISTORY OF THE SECOND WORLD WAR ON THE WEBSITES OF THE CENTRAL UKRAINIAN ARCHIVES: A BRIEF OVERVIEW

The availability of primary sources is one of the most important issues in planning any historical study. And while the events of World War II are still one of the most relevant topics in the history of the twentieth century, the problem of access to little-known primary sources in the context of its study is even more relevant. The existing historiography on the subject is quite significant and it is increasingly difficult for each new researcher to present to the scientific community the original result of his search. In this context, documents stored in the Ukrainian central archives are of paramount interest. They were addressed much less often than, for example, documents on the issue, which are stored in the archives of the Russian Federation. Intensification of digitalization of all processes of the archival sphere, which for several years in a row is the first priority of the State Archival Service of Ukraine, is gradually opening up new opportunities for researchers to work with archival documents.

The article gives a brief overview of digitized primary sources and finding aids systems on the history of the Second World War on the websites of the central archives of Ukraine. In particular, the review includes online exhibitions and projects of the Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine; Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine after H. Pshenychnyi; Central State Archives of Public Organizations of Ukraine; Central State Archives of Foreign Archival Ukrainianica; Central State Scientific-Technical Archive; Central State Archive Museum of Literature and Arts of Ukraine.

The author concludes that the official websites of national archives present a number of thematic digital exhibitions on the history of the Second World War, as well as finding aids systems of thematic funds. However, such exhibitions usually contain a relatively small amount of material. In isolated cases, the quality of the submitted digital copies is insufficient for reading the full its text.

A significant drawback is the lack of translation of the navigation of the official websites of the central archives into other languages, in particular, into English and Russian. After all, this significantly narrows the audience of users, and is an obstacle to working with archive materials for foreign users.

At the same time, there is a high probability that in the near future the number of available online documents on the history of World War II will increase significantly, as the digitalization of archival collections and providing remote access to them is a global trend.

Key words: *World War II, archive, digitalization, primary sources, document.*